

Technicznokryminalistyczne badania dzieł sztuki*

Badania dzieł sztuki najczęściej kojarzą się z oceną autentyczności, ale te wykonywane w laboratorium kryminalistycznym bezsprzecznie przywodzą już na myśl fałszerstwo. Jednakże problematyka badań dzieł sztuki widziana z perspektywy laboratoryjnego stołu każe przedstawić zagadnienie nieco szerszej niż tylko w kontekście autentyczności czy fałszerstw.

Mimo że kryminalistyka jest dyscypliną z kręgu nauk prawnych, to nie teoretyczne rozważania karnomaterialne i proceduralne będą przedmiotem tego opracowania. Zamiast nich na podstawie przykładów badań dzieł sztuki wykonywanych w Centralnym Laboratorium Kryminalistycznym Komendy Głównej Policji zostanie przedstawiona techniczna i laboratoryjna strona kryminalistyki stosowanej. Dzieła sztuki jako przedmiot badań laboratoryjnych i pozycja tych badań w rutynowej pracy Laboratorium będą potraktowane jako punkt wyjścia do próby pewnego usystematyzowania zagadnienia ujętego w tytule. Składa się na nie szeroka gama technik laboratoryjnych obejmujących badania, w których dzieła sztuki stanowią materiał dowodowy, są przedmiotem toczącego się postępowania karnego lub zdaniem zlecających badania wzbudzają kontrowersje co do swojej autentyczności. Ująć też trzeba kwestię możliwości wykorzystania potencjału badawczego Laboratorium, nie tylko aparaturowego, ale i eksperckiego, w celu zupełnie innym niż prawno-karna ochrona dziedzictwa kulturowego.

Badania dzieł sztuki na tle regulaminowych zadań laboratoriów kryminalistycznych

Podstawową rolą policyjnych laboratoriów kryminalistycznych jest wykonywanie ekspertyz kryminalistycznych na potrzeby toczących się postępowań karnych, zgodnie z właściwością terytorialną. Tak określony zakres działania nie wyodrębnia dzieł sztuki jako szczególnego przedmiotu badań wykonywanych rutynowo przez policyjne laboratoria. Podobnie wszelkie podziały funkcjonalno-organizacyjne laboratoriów wykorzystujące systematykę dyscypliny najczęściej wyróżniają dziedziny naukowe, techniki badawcze czy nawet konkretne przedmioty badań, składające się na technikę kryminalistyczną, nie wskazują jednak ich specyficznego charakteru. Tak więc badania dzieł sztuki nie stanowią wyodrębnionego regulaminowego zadania laboratoriów kryminalistycznych, a dzieła sztuki, jako przedmiot badań, nie zajmują konkretnego wydziału, pracowni czy samodzielnego zespołu badawczego w żadnym z funkcjonujących w Polsce policyjnych laboratoriów kryminalistycznych. Na ten stan rzeczy składają się następujące dwa fakty. Po pierwsze, w badaniach kryminalistycznych dzieł sztuki mogą być wykorzystywane rozmaite techniki badawcze. Po drugie, są one na tyle rzadko przedmiotem badań, że poświęcanie im oddzielnej pracowni czy wydziału po prostu jest niecelowe.

Nakreślona powyżej sytuacja powoduje, że dzieła sztuki, ze względu na ich specyficzny charakter, można poddawać badaniom z dobrym skut-

kiem przede wszystkim w Centralnym Laboratorium Kryminalistycznym, ponieważ jego rola w systemie policyjnych laboratoriów kryminalistycznych jest nieco odmienna.

Spośród wielu regulaminowych zadań CLK KGP najistotniejsze w świetle rozważanej problematyki to:

- realizacja ekspertyz kryminalistycznych cechujących się dużym stopniem skomplikowania, mających charakter odwoławczy, a także wymagających unikatowej w skali kraju aparatury badawczej, szczególnej wiedzy i umiejętności;
- prowadzenie prac naukowo-badawczych w celu rozwoju techniki kryminalistycznej.

Warto w tym miejscu dodać, że oprócz tak określonych zadań CLK dodatkową motywacją do wykonywania badań dzieł sztuki może stanowić także okolica głównej siedziby Laboratorium, które mieści się w okazałym budynku o neoklasycystycznej fasadzie, usytuowanym przy Alejach Ujazdowskich, naprzeciw parku Łazienkowski (ryc. 1). Jej otoczenie stanowią zabudowania składające się na zespół gmachów dawnego Korpusu Kadetów im. Suworowa, wpisane do Rejestru Zabytków pod numerem 1597. Są to w większości zabudowania eklektyczne, z przewagą form neorenesansu, wzniesione około 1900 r. wg projektu Wiktora Junoszy-Piotrowskiego, przy współpracy Henryka Juliusza Gaya. W okresie międzywojennym mieściła się tu siedziba Szkoły Podchorążych i Głównego Inspektoratu Sił Zbrojnych.

Ryc. 1.

Badania dzieł sztuki wykonywane w CLK można podzielić na trzy kategorie:

- badania dzieł sztuki w kierunku określenia ich autentyczności – w tej kategorii mieszczą się zarówno fałszerstwa dzieł sztuki, jak i reprodukcje niewykonane w celu fałszerskim;
- badania dzieł sztuki w celu identyfikacji sprawców przestępstw, najczęściej kradzieży i kradzieży z włamaniem, a także zabójstw z motywem rabunkowym;
- badania niekryminalistyczne – wykonywane w celu poszerzenia wiedzy na temat przedmiotu dziedzictwa kulturowego lub jego ochrony przed zniszczeniem; ich przeprowadzenie jest możliwe dzięki istniejącym w Laboratorium wysokospecjalistycznym sposobnościom warsztatowym.

Badania autentyczności

W dzisiejszym świecie fałszuje się praktycznie wszystko to, za co kolekcjoner jest skłonny zapłacić, czyli: meble, zegary, figurki, koronki, dywany, rzeźby, monety, znaczki oraz obrazy, będące zdecydowanie najczęstszym przedmiotem kryminalistycznych badań laboratoryjnych. Techniki wykorzystywane do fałszowania dzieł sztuki są bardzo pracochłonne, niejednokrotnie wymagają talentu, umie-

jętności, a przede wszystkim znajomości technik i materiałów stosowanych w czasach powstania fałszowanego oryginału. W praktyce istnieją dwa sposoby badania autentyczności. Pierwszy z nich, dokonywany przez historyka sztuki, polega na ocenie stylistycznej dzieła. Drugi zaś, laboratoryjny, posiłkuje się analizami składu chemicznego farb i podłoża, fotografowaniem w podczerwieni, bliskim ultrafiolecie, luminescencji czy badaniami sygnatur i pisma ręcznego.

Jeśli chodzi o zleceniodawców badań, w materiałach zebranych na potrzeby niniejszego opracowania nie natrafiono – z jednym wyjątkiem, o którym będzie mowa dalej – na żadną ekspertyzę dzieł sztuki wykonywaną przez CLK na zlecenie organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości. Badania mające określić autentyczność dzieł sztuki lub przedmiotów dziedzictwa kulturowego odby-

wały się z reguły na zlecenie właściciela. Sugeruje to, iż zleceniodawcy byli zainteresowani raczej poznaniem prawdy na swój własny użytek niż występowaniem na drogę prawną po nabraniu podejrzeń.

Rozpatrując techniczną stronę samych badań kryminalistycznych, trzeba stwierdzić, iż w większości były to badania sygnatur i pisma ręcznego.

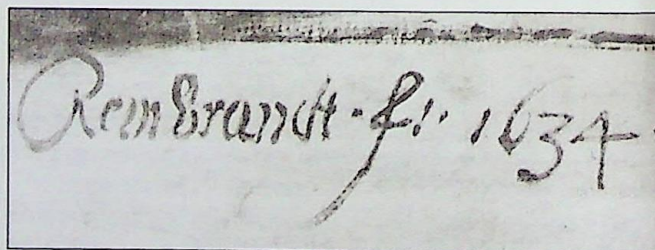
Poniżej przedstawiono przykłady badanych dzieł sztuki i badań wykonywanych w CLK.

Autentyczność obrazów Rembrandta van Rijna

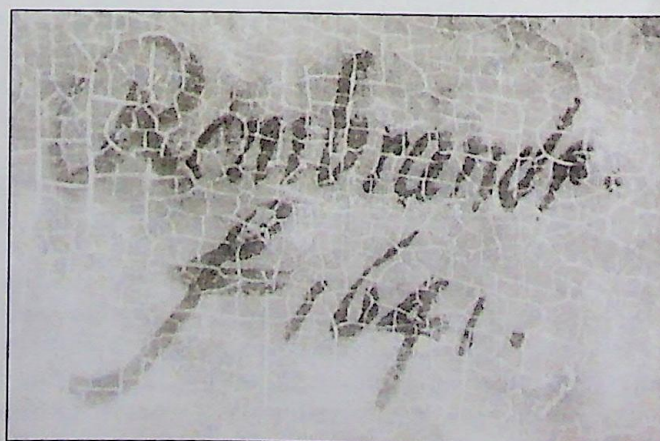
Do badań przesłano cztery takie same obrazy Rembrandta van Rijna pochodzące ze zbiorów Dawida Rolizyny Lanckorońskich. Celem tych badań było ustalenie, czy autentyczne są sygnatury:

- „Rembrandt f 1641” na obrazie zatytułowanym „Portret młodej kobiety (Żydowska naręczona)” (ryc. 2) i

- „Rembrandt f 1641” na obrazie zatytułowanym „Uczony przy pulpicie (Ojciec żydowskiej naręczonej)” – ryc. 3.

Ryc. 2.

Ryc. 3.

Materiał porównawczy stanowiły albumy i katalogi zawierające reprodukcje dzieł Rembrandta. Zleceniodawcą badań był Zamek Królewski w Warszawie.

Autentyczność zapisków Fryderyka Chopina

Na zlecenie Towarzystwa im. Fryderyka Chopina badano zapisy odręczne na dostarczonych do badań akwarelach w celu ustalenia, czy zostały one wykonane przez Fryderyka Chopina. Materiał porównawczy stanowiły odręczne zapisy złożone, daniem zleceniodawcy bezsprzecznie, przez Fryderyka Chopina w postaci tego typu dokumentów osobistych, znajdujących w posiadaniu To-

warzystwa im. Fryderyka Chopina (ryc. 4).

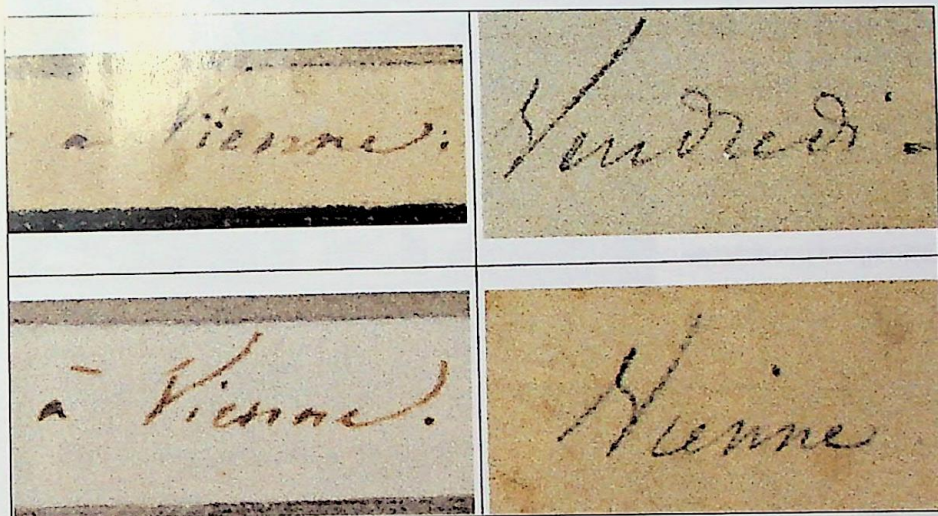
Falszerstwo obrazu Wojciecha Kossaka

Do badań przesłano domniemany obraz Wojciecha Kossaka „Trębacz i kowalowa” (ryc. 5). Również i w tym przypadku celem badań było ustalenie, czy sygnatura „Wojciech Kossak 1909” widniejąca na przedstawionym do badań obrazie olejnym jest autentycznym podpisem Wojciecha Kossaka.

Materiał porównawczy stanowiły albumy i katalogi zawierające reprodukcje dzieł Wojciecha Kossaka. W tym wypadku zleceniodawcą był sąd cywilny w Częstochowie, co stanowi wspomniany wcześniej wyjątek.

Autentyczność listu Vincenta van Gogha

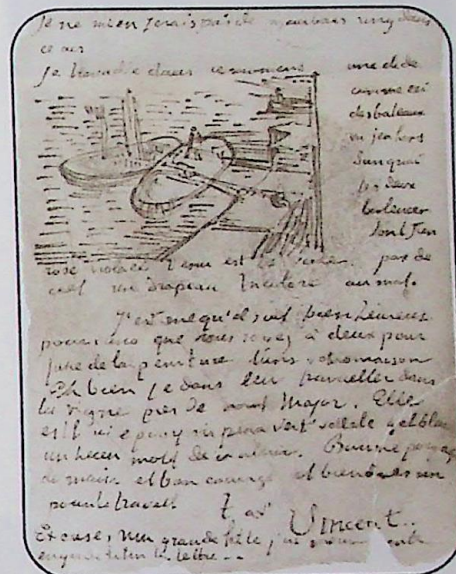
Kolejnym przykładem badania pisma ręcznego, mającym na celu określenie autentyczności dokumentu, jest badanie listu autorstwa Vincenta van Gogha (ryc. 6). W tym przypadku sprawa wydawała się prosta, chodziło bowiem o ustalenie, czy przedstawiony do badania list został napisany przez artystę. Zleceniodawcą była osoba prywatna.

Ryc. 4.

Ryc. 5.

Ryc. 6

Pozostałe metody laboratoryjne

Kolejne metody laboratoryjne stosowane przez ekspertów CLK w celu określenia autentyczności dzieł sztuki, czy też wykrycia fałszerstw dzieł sztuki, to fotografia w technikach specjalnych, np. w świetle podczerwonym (IR) i nadfioletowym (UV) – ryc. 7, 8. Pozwalają one na wydobywanie elementów ukrytych, niewidocznych w świetle dziennym, wykrywanie fragmentów domalowanych, różniących się techniką nanoszenia lub czasokresem, które mogą sugerować działania fałszerskie. W tym przypadku wnioski nie są jednak tak katagoryczne.

Zaawansowane techniki i unikalna aparatura badawcza, które można wykorzystywać do badania farb z pa-

Ryc. 7.

Ryc. 8.

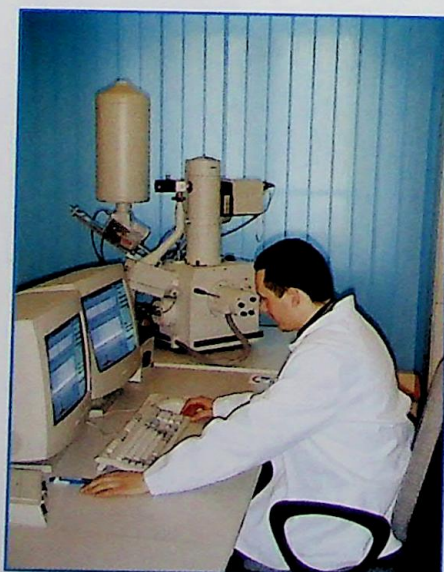
let malarskich, dostępne w CLK to np.:

- mikrospektroskopia FTIR,
- mikroskopia elektronowa SEM EDX (ryc. 9),
- mikrofluorescencja rentgenowska XRD (ryc. 10).

W 1996 r. Muzeum Narodowe zwróciło się do Centralnego Laboratorium Kryminalistycznego z prośbą

Ryc. 9.

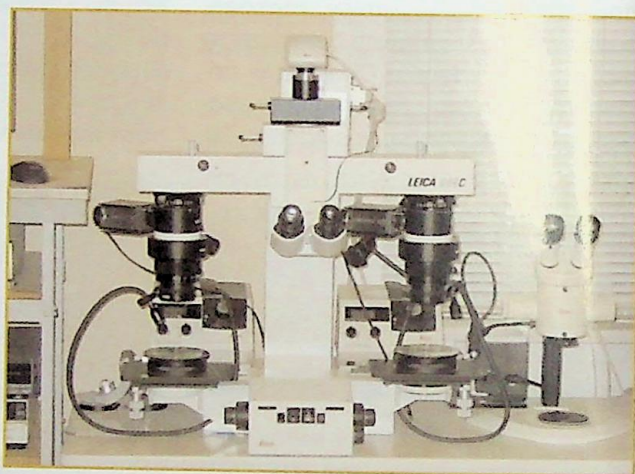
Ryc. 10.

o wzięcie udziału w programie badawczym „Palety mistrzów niderlandzkich”. W badaniach chodziło o ustalenie autentyczności dzieł na podstawie analizy spoiw i pigmentów stosowanych przez malarzy w danym okresie. W tym przypadku możliwe było wykonanie badań instrumentalnych dostarczonego materiału, ale ze względu na brak materiału porównawczego, pozwalającego wyciągnąć konkretne wnioski, nie podjęto się innej interpretacji wyników analiz niż tylko identyfikującej skład pierwiastkowy. Program niestety nie doszedł do skutku, świadomość ułomności metodyki nie pozwalała bowiem na wyrażenie kategorycznej opinii w pożądanym zakresie.

Ostatni przykład wykorzystania metod laboratoryjnych w celu określenia autentyczności dotyczy jednego z produktów kultury masowej – płyty CD. Chodzi mianowicie o badania porównawcze płyt kompaktowych pochodzących z oryginalnego nakładu z ich pirackim wznowieniem.

W 2004 r. w CLK wdrożono do rutynowej praktyki unikalną w skali

świata metodę badań identyfikacyjnych dysków optycznych, pozwalającą na identyfikację maszyn do nielegalnej masowej produkcji optycznych nośników danych (płyty CD i DVD). W ramach programu badawczego współfinansowanego przez Komitet Badań Naukowych eksperci Laboratorium opracowali metodykę wykorzystującą specjalną, przeznaczoną do tego celu konfigurację mikroskopu metalograficznego (ryc. 11). Dzięki temu powstała możliwość udowodnienia produkcji płyt na konkretnej maszynie.

Ryc. 11.

Za tę pracę CLK nagrodę przyznała Koalicja Antypiracka (ryc. 12).

Ryc. 12.

Badania dzieł sztuki w kierunku identyfikacji sprawców przestępstw

Przestępstwa, których sprawcę technicznokryminalistyczne badania dzieł sztuki pozwalają zidentyfikować, to przede wszystkim kradzieże, kradzieże z włamaniem i akty wandalizmu, choć w praktyce CLK zdarzyły się także zabójstwa. W takich przypadkach oferta laboratoryjna jest znacznie szersza, równa się bowiem spektrum usług świadczonych przez laboratoria kryminalistyczne, które są nastawione na identyfikację sprawców przestępstw. Jedynym ograniczeniem jest wartość dzieła sztuki, bo choć wartości dowodowe są śladów daktyloskopijnych sprawcy na skradzionym przedmiocie nie da się przecenić, to postępowanie laboratoryjne nie może za cenę identyfikacji sprawcy kradzieży doprowadzić do bezpowrotnego zniszczenia badanego dzieła. W przypadku dzieł sztuki w celu ujawnienia pozostawionych na ich powierzchniach śladów linii papilar-

promieniowania widzialnego i ultrafioletowego z wykorzystaniem zjawiska absorpcji lub luminescencji. Jeżeli rodzaj powierzchni na to pozwala, można zastosować metody fizyczne lub fizykochemiczne, których efekty zanikają same po pewnym czasie lub dadzą się fizycznie usunąć poprzez delikatne zebranie lub wytarcie (jod, proszki daktyloskopijne).

Zastosowanie wyżej opisanych metod pozwala na ujawnienie śladów linii papilarnych bez ingerowania w powierzchnię badanych przedmiotów. Nie wyczerpują one wprowadzone możliwości badawczych, mających na celu ujawnienie śladów linii papilarnych, jednak inwazyjne metody fizyczne czy chemiczne mogą spowodować zniszczenie cennych dzieł sztuki i dlatego przed ich zastosowaniem zleceniodawca powinien wypowiedzieć się pisemnie co do zakresu wykonywanych badań.

Inne badania laboratoryjne mające częste zastosowanie w tej dziedzinie to:

- odczytywanie zapisów z systemów monitorujących zainstalowa-

Poniżej zamieszczono kilka przykładów metod badawczych stosowanych przez ekspertów CLK w celu pośredniej lub bezpośredniej identyfikacji sprawców różnych przestępstw.

Badania mechanoskopijne w sprawie kradzieży z katedry gnieźnieńskiej

W 1986 r. eksperci CLK brali czynny udział w wykryciu sprawców słynnej kradzieży srebrnych elementów z grobu św. Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej (ryc. 13–15).

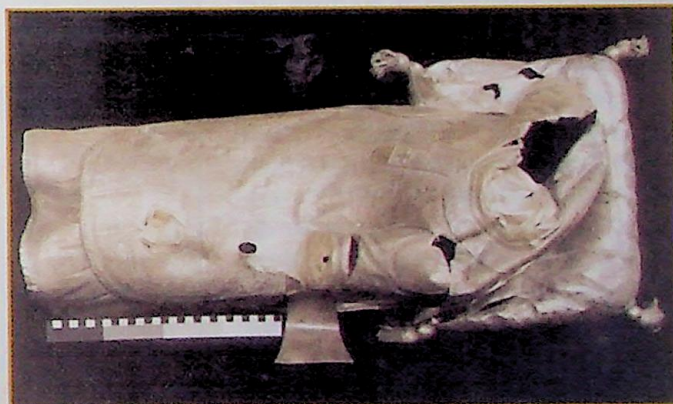
Praca ekspertów polegała na ustaleniu i opisaniu zakresu uszko-

Ryc. 13.

Ryc. 14.

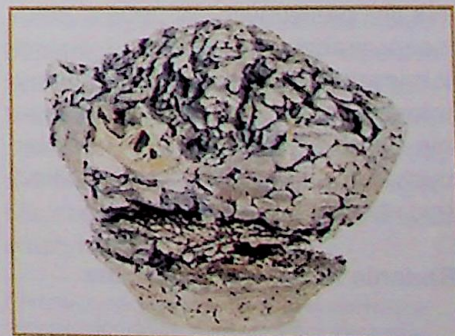
Ryc. 15.

nych wykorzystuje się metody nieinwazyjne (nieniszczące), które pozwalają na uwidocznienie śladów i, nie naruszając jednocześnie powierzchni przedmiotu, zachowują jego niepowtarzalne wartości estetyczne, użytkowe, zabytkowe czy pamiątkowe.

Do metod nieniszczących zalicza się metody optyczne, polegające na przeprowadzeniu oględzin w świetle białym naturalnym lub sztucznym oraz oględziny w różnych zakresach

nych w muzeach czy salach wystawienniczych z zarejestrowanymi zdarzeniami i osobami – identyfikacja osób na podstawie zdjęć i zapisów wizyjnych;

- wykonywanie portretów pamięciowych na podstawie opisu słownego;
- badania wariograficzne;
- badanie danych zawartych na komputerowych dyskach twardej i nośnikach wymiennych.

Ryc. 16.

dzeń górnej części grobu w postaci rzeźby postaci św. Wojciecha oraz identyfikacji naczyń, w których sprawcy kradzieży topili srebrne elementy grobu (ryc. 16).

Badania traseologiczne w sprawie kradzieży z kościoła w Bieczu

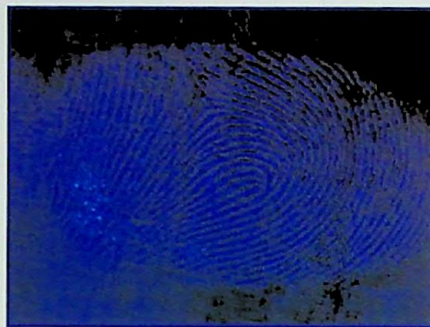
W tej sprawie eksperci traseologii przeprowadzili identyfikację buta jednego ze sprawców na podstawie śladu traseologicznego zabezpieczonego na obrusie ołtarza kościoła. Ponadto eksperci mechanoskopii brali udział w ocenie śladów cięcia pozostałej części płótna obrazu znajdującej się w zabezpieczonej ramie.

Badania daktyloskopijne w sprawie kradzieży z kościoła w Gościerzynie i innych sprawach

W 1998 r. z kościoła w Gościerzynie skradziono obraz „Maria (Madonna) z Dzieciątkiem w ogrodzie mistycznym”. Na odwrocie obrazu eksperci CLK ujawnili ślady linii papilarnych, pochodzące od jednego ze sprawców. Podobnie w sprawie kradzieży z kościoła we Wrocławiu na podstawie skradzionej chrzcielnicy ujawniono wgłębiony ślad linii papilarnych. W 2000 r. dokonano kradzieży obrazów z mieszkania prywatnego w Krakowie, na ramach których ujawniono ślady linii papilarnych sprawcy. W 2001 r. po kradzieży obrazu Karela Dujardina „Pasterz krów” na płaskownikach przytwierdzonych do ramy ujawniono ślady linii papilarnych. W 2002 r. badano zabezpieczone do sprawy zabójstwa dzieła Franza Krausego: na ramach obrazów ujawniono fragmentaryczne odwzorowania linii papilarnych. W 2005 r. dokonano kradzieży obrazów i figurek z mieszkań w Kielcach. Badania kryminalistyczne pozwoliły na ujawnienie na obrazach śladów linii papilarnych, nadających się do identyfikacji (ryc. 17).

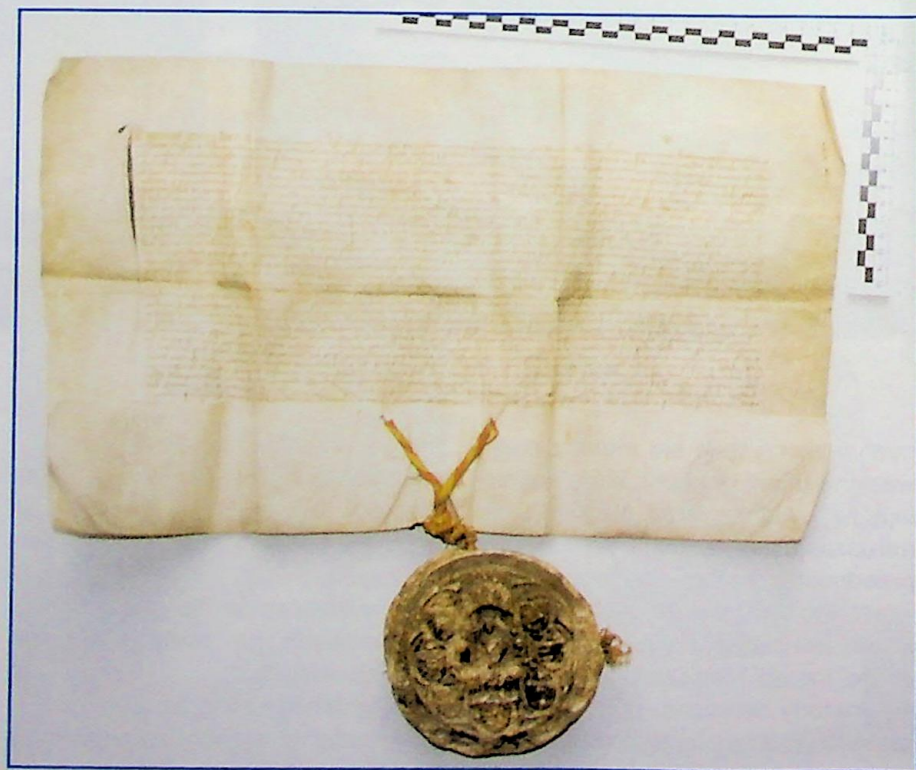
Badania niekryminalistyczne

Do tej grupy badań dzieł sztuki można zaliczyć wszelkiego rodzaju

Ryc. 17.

badania laboratoryjne, które były prowadzone przez ekspertów CLK z racji ich umiejętności warsztatowych oraz unikatowego wyposażenia sprzętowego Laboratorium. Dzięki temu można było dokonywać zabezpieczeń dzieł sztuki w celu ich ochrony przed zniszczeniem, wykonać ich repliki, odczytywać pierwotne, obecnie słabo już czytelne, zapiski na dokumentach rękopiśmiennych czy też dokonywać odkryć, ujawniając niewi-

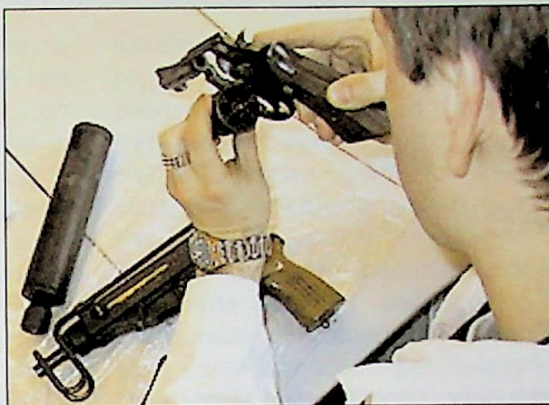
Ryc. 18 i 19.

doczne gołym okiem, a istniejące, rysunek bądź sygnaturę autora. Przykłady takiej działalności stanowią między innymi opisane poniżej prace.

Prace konserwatorskie

W 2003 r. eksperci CLK brali udział w zabezpieczeniu zabytkowych dokumentów w klasztorze Paulinów na Włocławskiej Górze. Dokumenty te dotyczyły historii klasztoru. Podczas pobytu na Włocławskiej Górze dokonano zabezpieczenia zgromadzonych w archiwizacji oraz związanych z tym dokumentów (ryc. 18–19). Prace konserwatorskie polegały na zabezpieczeniu dokumentów przed wpływem środowiska, co osiągnięto dzięki umieszczeniu ich w specjalnie skonstruowanych do tego celu teczkach oraz wykonaniu odpowiednich opakowań, chroniących oryginały pieczęci przed dalszym niszczeniem. Wykorzystując techniki sprawdzone przy zabezpieczaniu i badaniu śladów mechanicznych i traseologicznych, eksperci wykonali repliki zabytkowych pieczęci w postaci woskowych odlewów. Do utworzenia kopii pieczęci użyto wosku pszczelego, który był w tamtych czasach powszechnie stosowany do wykonywania pieczęci. Komplet kopii pieczęci został oficjalnie przekazany przeorowi klasztoru Paulinów, któremu zaproponowano dalszą współpracę w zakresie konserwacji, jak również dokumentowania zgromadzonych zbiorów.

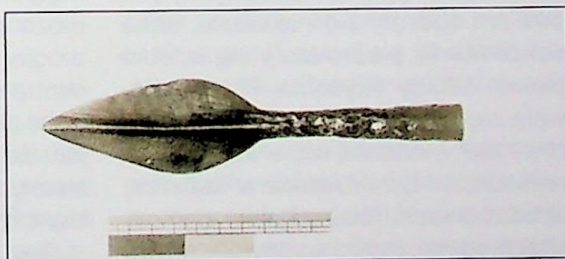
Eksperti Laboratorium uczestniczyli także w konserwacji i identyfikacji metalowych elementów wykopanych z grobów podczas ekshumacji zwłok polskich oficerów w Miednoje i Ostaszkowie. Dzięki tym badaniom udało się zidentyfikować

Ryc. 20.

Ryc. 21.

Ryc. 22.

wiele medali, orderów oraz elementów ozdobnych, w tym nieśmiertelników znalezionych w grobach, co w dalszym procesie badawczym częstokroć ułatwiało identyfikację zwłok

W CLK prowadzone są, ciągle uzupełniane, zbiory broni, której egzemplarze – często zabytkowe – eksperci ratują przed zniszczeniem, naprawiając je lub rekonstruując. Wykorzystując do tego możliwości sprzętowe, ale przede wszystkim własną specjalistyczną wiedzę oraz niewątpliwą pasję (ryc. 20). Odtworzone egzemplarze są następnie przechowywane w odpowiednich warunkach

(ryc. 21). Warto odnotować, że spora część tego bogatego zbioru została przekazana do muzeów.

Badania w celu poprawy czytelności

W 2004 r. na zlecenie Zakładu Archeologii Pradziejowej Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego wykonano badania, których celem była poprawa czytelności ornamentu wybijanego metodą punktową na grocie z grobu ciepłopalnego sprzed 2000 lat (ryc. 22).

Inne badania

Eksperti Laboratorium wykonywali także badania i opinie na zlecenie Zachęty w dość ciekawej i nietypowej sprawie tajemniczego zabarwienia odbitek fotograficznych. Celem badań było określenie przyczyn zmiany koloru czarno-białych odbitek fotograficznych wykonanych z autorskich negatywów Eustachego Kossakowskiego, eksponowanych na wystawie w Galerii Narodowej Zachęty.

Podsumowanie

Dzieła sztuki nie są materiałem często pojawiającym się w rutynowej pracy laboratoriów kryminalistycznych. Trafiają tu z reguły jako materiał dowodowy, na którym znajdują się ślady popełnianych przestępstw, najczęściej kradzieży. Zdecydowanie rzadziej zlecane są badania w celu określenia autentyczności dzieła sztuki czy wykluczenia fałszerstwa. Zdarza się też, że możliwości warsztatowe i specjalistyczna wiedza ekspertów są wykorzystywane do celów poznawczych lub konserwatorskich obejmujących przedmioty dziedzictwa kulturowego. Badanie dzieł sztuki stanowi dla ekspertów laboratoriów odskocznik od codziennej pracy z materiałem dowodowym z reguły nieprzedstawiającym żadnej wartości estetycznej.

* Artykuł opracowany na podstawie materiałów przedstawionych na konferencji poświęconej dziełom sztuki – Gdańsk, 30.05–1.06.2005 r. Zdjęcia pochodzą ze zbiorów CLK KGP.